

140 година од Тимочке буне

1883-2023.

Бољевац, 2023.

140 година од Тимочке буне
зборник радова учесника панел дискусије
Друштвено историјски значај Тимочке буне

Објављено
новембра, 2023. године

Уредница:
Зорица Масловарић

Издавач:

Јавна библиотека "Бољевац"
Кнеза Милоша 4
П.Ф. 13 19370 Бољевац
тел. +381 (0)30463390
info@bibliotekaboljevac.org.rs
www.bibliotekaboljevac.org.rs

Тираж: 100 примерак

Штампа:
Штампарија "Нарру", Зајечар

Објављивање зборника
"140 година од Тимочке буне"
омогућила је Општина Бољевац

Зборник радова

учесника панел дискусије

ДРУШТВЕНО ИСТОРИЈСКИ ЗНАЧАЈ ТИМОЧКЕ БУНЕ

одржане 19. октобра 2023. године

у Јавној библиотеци “Бољевац”

поводом обележавања јубиларне 140 године од Тимочке буне

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ НА ОТВАРАЊУ ПАНЕЛ ДИСКУСИЈЕ, уредила Зорица Масловарић	7
ПОНОСНИ ТИМОЧАНИ, Небојша Јанковић	8
БОЉЕВЧАНИ И СЕЋАЊА НА ТИМОЧКУ БУНУ, Јелица Илић.....	9
ТИМОЧКА БУНА, Жељко В. Зиројевић.....	15
НАРОДНА ВОЈСКА ТИМОЧКЕ БУНЕ (предања), Живомир Тасић	23
УСПОСТАВЉАЊЕ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА УСТАВОМ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ИЗ 1888. ГОДИНЕ, Јелена Милосављевић.....	29

Након што је Бољевац 1875. године проглашен варошицом, уследио је српско-турски рат који је трајао током 1876. и 1877. године. Како наводи Жика Живуловић у својој публикацији “Тимочка буна”, која је објављена поводом стоте годишњице Тимочке буне, 1984. године у Зајечару:

“У долину Тимока сручило се 35 хиљада Турака који су опљачкали, попалили и уништили све од ушћа Тимока до Ђуниских висова”.

“Тимочка крајина је постала најрањивији простор, на коме је свака жишка могла да доведе до пожара.”¹

Становништво Тимочке крајине, пострадао у рату, осиромашено, расељено, у наредним годинама суочавало се са новим нећећама. Били су жртве ратних шпекуланата али и државе, која је и сама била у неприликама.

Србија се сламала у борби између напредњака и радикала, старих државних дугова и нових кредитних задужења.

Прво о кнез Милан, а онда од 22.02.1882. године, када је Србија проглашена краљевином – краљ Милан Обреновић, самовољом ударао је на свога сељака.

Тај сељак, “гуњац и опанак”, како га је назвао Никола Пашић, “ослободио је ову земљу од силног турског господарства”² али постао жртва српских господара.

То је време када краљевина изгласава многе нове законе. *Закон о штампи* донет је, у ствари, не да буде показатељ освојених грађанских слобода, већ мотка у рукама владајућих странака над опозиционим, првенствено над радикалима. *Закон о чуварима јавног реда* омогућио је формирање државне милиције која није имала само задатак да чува границе краљевине, већ и да заводи ред по улицама и селима. Пера Тодоровић их назва “сејменима”.

“Напредњачко самовлашће трасирало је све сигурнији пут ка – буни”³ која ће се напослетку – након укидања народне војске, 3. јануара 1883. године, и оснивања седеће војске, тј. након наредбе да се преда оружје - и десети.

На клацкалицы политичких превирања, под сталним осећајем несигурности, народ је реаговао инстинктом, самоодрживо, а запаљиве речи политичких лидера у најмању руку су збуњивале, али и потпиривале незадовољство.

Никола Пашић је рекао: “**А ти народе, ако не будеш толико срећан, да те поштеде твоје ратне успомене, твоје оружје – ти га подај, али кућу немој оставити без њега, јер ћеш порушити заклетву прадедову...**”^{4 5}

1 Жика Живуловић, “Тимочка буна”, Историјски архив “Тимочка крајина”, Зајечар, 1984. године, стр. 28.

2 Жика Живуловић, “Тимочка буна”, Историјски архив “Тимочка крајина”, Зајечар, 1984. године, стр. 16.

3 Жика Живуловић, “Тимочка буна”, Историјски архив “Тимочка крајина”, Зајечар, 1984. године, стр. 15.

4 Жика Живуловић, “Тимочка буна”, Историјски архив “Тимочка крајина”, Зајечар, 1984. године, стр. 32

5 Уводни текст Зборника прочитан је приликом отварања панел дискусије; приредила, Зорица Масловарић.

ПОНОСНИ ТИМОЧАНИ

Тек што мину лелек жена,
турбани силни несташе без трага,
рала забразише поља неорана,
црноречку питомину настанише бела стада.

На згариштима се још видају ране,
не бледе сећања на зулум и турске патроле,
“Не дајте оружје”, народом се шире пароле.

Не дамо оружје!
Те су цеви гањале Турке, плашиле вукове и сецикесе.
Не дирај то, сејмену покорни,
није то твоја дедовина, већ моја.
А оном краљу, што се Бечу додворава,
поручи:
Тимочани су ово поносни,
нека то научи.

Небојша Јанковић,
Бољевац 2023.⁶

⁶ Песма је настала у данима припреме панел дискусије. Небојша Јанковић је радник Културно-образовног центра у Бољевцу и сарадник Јавне библиотеке “Бољевац”.

Јелица Илић

Завршила је Филозофски факултет Универзитета у Београду, смер историја, 1997. године.

Запослена је у Народном музеју Зајечар од 2003. године. Води историјску збирку музеја и музејску библиотеку.

Од 2014. године је виши кустос, а од 2022. године у звању је музејског саветника.

Аутор је и коаутор више монографија, приређених књига, каталога збирки и изложби, као и неколико десетина стручних радова.

БОЉЕВЧАНИ И СЕЋАЊА НА ТИМОЧКУ БУНУ

У ланцу бурних догађаја који су потресли Србију током XIX века, Тимочка буна 1883. године несумњиво је заузела посебно место, пре свега на плану политичке историје. Мада је народно незадовољство кулминирало у мањем делу Србије, у периферним областима Тимочке крајине, а сама Буна потрајала свега неколико дана, последице су биле знатне чему је допринела масовност у побуњеним срезovima, али чини нам се још више крајње сурове репресалије. Током времена јавност, како лаичка тако и стручна, заузимала је различити став према Буни, па су се једностране крајности испољавале кроз њено омаловажавање и насупрот томе величање. И о побуњеном народу постојала су различита мишљења, од тога да је сматран за страначки заведену масу до тога да су, у једном тренутку, његове вође добиле чак херојски ореол мучеништва. Без обзира на све, до данас је остала запамћена као најјачи сељачки покрет у Србији против војничке и бирократске државе. Упркос поразу већ након неколико година остварен је основни захтев побуњеника – промењен је Устав у духу демократског преуређења државе, краљ Милан Обреновић је абдицирао, а Радикална странка дошла је на власт.

Побуна је избила у Црној Реци, а најважнији догађаји одиграли су се у Бољевцу, Кривом Виру, Лукову и Јабланици. И најпознатији локални предводници Буне, поп Маринко Ивковић, поп Милија Петровић, Добросав Петровић и други, били су управо из ових крајева или су се, пак, ту налазили на служби као учитељи. Без обзира на то, до друге половине XX века нема трагова о обележавању јубилеја на територији Бољевца. Све велике манифестације биле су уприличене у Зајечару, почевши од 1891. године када је организован велики радикални митинг, као и 1940. године приликом откривања споменика на Краљевици. Такође нема података да је икада постојала иницијатива да се у Бољевцу подигне споменик погубљеним побуњеницима. До Другог светског рата издваја се само неколико момента који би се могли подвести под неку врсту колективног сећања. Прво је настојање, током 1889. и 1890. године, да се сакупи помоћ за сирочиће попа Маринка кога су тада назвали „неустрашиви самопрегореоц за народну ствар”, након чега су у листу *Тимочанин*, током 1890. године, јавно изношена имена добротвора из читаве Србије и висина прилога која се кретала од 20 пара, па чак и до 120 динара. Друго је везано за лик Добросав Петровића, преживелог учесника и једног од вођа буне, који је у неколико наврата био у центру пажње Бољевчана, а опширан интервју са њим објављен је у дневном листу *Политика*, 7. новембра 1940. И као посебан, специфичан вид колективног сећања заживело је у народу тзв. „поп Маринково коло”. Мада је карактеристично за српска села у области Црне Реке, играло се и у сокобањским селима, а раширило и у Ресавском крају, у неколико варијанти. Међутим, ниједно од ових сећања није било организовано од стране локалних власти. Тек након Другог светског рата, када је Буна добила ореол претходнице социјалистичке револуције, почела је интензивније да јој се поклања пажња, додуше и овога пута готово искључиво у Зајечару, али опет понешто је урађено и у Бољевцу.

Прве активности у циљу организованог сећања на Буну у Бољевцу везују се за јубиларну 70–годишњицу. Те, 1953. године, постављена је спомен табла на путу Параћин – Зајечар код Кривог Вира, промењени су називи неким улицама тако да је Бољевац добио улице Тимочке буне, Љубе Дидића и поп Маринка. Најзад, прве недеље новембра 1953. године, група београдских новинара и књижевника посетила је Књажевац, Зајечар, Бор, па и Бољевац и том приликом говорили су о Буну и њеном друштвено–политичком значају.

Следећа битна година је 1979. када су стручњаци Завода за заштиту споменика културе из Ниша рекогносцирали терен и дали стручне предлоге да се одређени објекти званично прогласе за културна добра, што је Извршни савет Скупштине општине Бољевац усвојио 1980. године. Требало је да прође још пар година и да се испоштују све законске процедуре па да се ова места и законски ставе под заштиту. На листу непокретног културног добра уписани су, 11. априла 1983, следећи објекти: зграда тзв. апсане и кућа Добросава Петровића у самом Бољевцу, старе зграде општине у Кривом Виру и основне школе у Јабланици. Такође, под заштитом се нашао и комплекс објеката из XIX века у Лукову, као посебна просторно културно–историјска целина у чијем склопу се нашао и поп Милијина кафана.

Стара апсана – тамница вођа и учесника Буне, заузела је централно место. Адаптација зграде започела је 1980. године, финансијска средства обезбедили су Скупштина општине Бољевац и Републичка заједница културе, реконструкција је потрајала пуне три године и коначно је, крајем 1983. године, у њој отворена музејска поставка.

Постојао је предлог да се у свим објектима који су стављени под заштиту, након санације, направе музејске поставке и спомен собе. У кући Добросава Петровића у Бољевцу требала је да буде спомен соба која би била везана како за живот и рад Добросава, тако и његовог сина Драгише, учесника НОР–а што, како је тада дефинисано, „упућује и на однос поколења једне породице према тековинама револуционарних традиција”. Идеја је била и да се зграде старе општине у Кривом Виру, школе у Јабланици и поп Милијина кафана у Лукову адаптирају и претворе у сеоске домове културе, у којима би се нашао и део са музејском поставком везаном за припрему, организацију и ширење Буне на подручју Тимока и Црне Реке. Све ово захтевало је претходно извођење ширих конзерваторско–рестаураторских захвата што никад није реализовано. Данас су сви ови објекти мање или више запуштени, па чак и потпуно срушени.

Приликом великог јубилеја поводом века од Буне централна дешавања одвијала су се у Зајечару, али био је и Бољевац укључен у програме. У јесен 1982. године на територији бољевачке општине сниман је филм „Тимочка буна”, у чему су мештани активно учествовали као статисти. Наредне године, учесници великог научног скупа који се, октобра месеца одвијао у Зајечару, организовано су посетили сва места битна за Буну.

Након што је отворен Музеј Тимочке буне Бољевац је постао, на неки начин, носилац активног сећања, док је у Зајечару и осталим Тимочким градовима интересовање за Буну посустало па чак и нестало. Приметно је да у Зајечару, у XXI веку, готово да није било никаквих манифестација, чак од 2003. године није било ни

организованог полагања венаца на споменик на Краљевици, али Бољевац је настојао да одржи сећања и забележен је читав низ активности. Музеј Тимочке буне опстао је и до данас, отворен је за посетиоце, његова стална поставка се с времена на време реновира, а кустос Драгана Драготић у неколико наврата организовала је презентације на тему Буне, не само у Бољевцу него и у Зајечару и Кривом Виру. У Бољевцу су објављене и две публикације новијег датума: 2009. године књига Драгојла Милића „Пламен буне над Тимоком, 1883.” и 2013. године Драгане Драготић „Бољевац у Тимочкој буни, заборављени устаници”. Јубиларне године редовно се обележавају па је тако, поводом 120–годишњице приређена изложба Радмиле Живковић, а поводом 130–годишњице одржан Округли сто под називом „Тимочка буна у локалним оквирима” на којој су учествовали Хранимир Милојковић, Драгојло Милић, Голуб Радовановић, Јелица Илић и Драгана Драготић. Најзад, поводом 140–годишњице организована је велика, заједничка свечаност Јавне библиотеке Бољевац, Културно–образовног центра и Месне заједнице Криви Вир. Централни програми одвијали су се у Бољевцу, 19. октобра, и том приликом присутнима су представљени документарни промо филм „Тимочка буна” ауторке Јаворке Гојковић и репринт издање књижице из 1940. године „Тимочка односно Црноречка буна” Милана Божиновића. Одржана је и панел дискусија на тему „Друштвено историјски значај Тимочке буне”, на којој су говорили Жељко В. Зиројевић, Живомир Тасић и Јелица Илић, а наредног дана организован је програм колажног карактера „Србија у буни у песми”. Такође, Бољевчани су поново имали прилику да у биоскопској сали погледају играни филм „Тимочка буна” из 1983. године. И Криви Вир се активно укључио у обележавање јубиларне године па су, 25. октобра, у свом Дому културе поставили изложбу фотографија, аутора Драгане Драготић и Живомира Тасића, чије је отварање било пропраћено и културно–уметничким програмом у извођењу КУД “Илинско врело”, а у плану је да се током новембра организује и промоција поменуте књижице Милана Божиновића.

Када говоримо о Кривом Виру морамо да приметимо још нешто: носиоци сећања су сами мештани села, оно није иницирано од стране власти, што нам на својеврстан начин сведочи да је Буна постала део њиховог идентитета, односно да је сматрају за своје друштвено–политичко наслеђе.

Јелица Илић

Академик пук. проф. Жељко В. Зиројевић

Академик Српске академије наука и уметности, Жељко Видаков Зиројевић, пуковник је у пензији, професор историјских наука, књижевник и публициста. Службовао је широм бивше СФРЈ. Носилац је великог броја страних и наших одликовања. Аутор је 56 књига са тематиком из наше прошлости. Књиге су му превођене на руски и енглески језик као специјална едиција.

ТИМОЧКА БУНА

У својој вишевековној историји Српски народ се држао следећег: гусле су му биле први учитељ, а пушка прва забава. Без оружја, он је био немоћан и држао га је поред иконе као највећу светињу. Заправо то је увод у Црноречку или Тимочку, а никако Зајечарску буну.

Како би смо расветлили овај историјски догађај, објаснили му узроке, повод и последице, ваљало би нам осврнути се на спољнополитичке прилике, социјални састав становништва, борбу политичких странака и унутрашњополитичке прилике које су му претходиле.

СПОЉНОПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ

Србија је своју независност стекла на Берлинском конгресу, јула месеца 1878. године на састанку шест великих сила (Немачка, Аустроугарска, Русија, Енглеска, Француска, Италија) када је осујећен покушај Русије у стварању Велике Бугарске. На челу Србије у време стицања независности био је кнез Милан Обреновић, а на челу владе, либерал Јован Ристић. Империјалистички интереси великих сила, за Србију и цео Балкан ту не престају. Две главне супарнице по питању положаја Србије на Балкану и после Конгреса остају Аустроугарска и Русија, с тим што је Берлински конгрес ојачао утицај Аустроугарске на Балкану. Тако се Србија нашла сама између две моћне силе чијим се утицајима морала приклањати. Разлог што су ти утицаји 80-их година 19. века довели Србију у економску и привредну зависност од Аустроугарске, заслуга су или кривња, самог владара, Милана Обреновића. Владавина Милана Обреновића била је ауторитарна, потпуно ослоњена на Аустроугарску. Његова спољна, а и унутрашња политика, захтевале су много новца у напорима да се модернизује и индустрализује земља. Како су основни извори прихода потицали из државних пореза и зајмова, то су најнезадовољније биле широке народне масе, претежно сељаци, који су сносили највећи терет пореза и отплате дугова.

СОЦИЈАЛНИ САСТАВ СТАНОВНИШТВА

Како би смо разумели незадовољство сељака, који се стављају под заставу Радикалне странке и чије је нерасположење кулминирало Тимочком буном, морамо се осврнути на социјални састав српског друштва осамдесетих година 19. века.

Увећана новоослобођеним крајевима, Србија се после стицања независности, простирала на површини од приближно 54 000 км². Према попису из 1884. године, на простору Србије живело је 1 901 736 становника. Од укупног становништва, градски живаљ чинио је свега 12,41%, а велику већину од 87,59 посто чинило је сеоско становништво. Србија, земља сељака, била је изразито пољопривредна земља у којој је преовладавао ситан сељачки посед; преко 70% сељака, имало је посед мањи од 5 хектара. Највише су се производиле житарице. У сточарству највише је било оваца, говеда и свиња. Крчењем шума повећавала се обрадива површина, повећала се производња и омогућило стварање вишкова и извоз.

Развој индустрије 80-их година довешће до опадања занатства. Трговина постаје једна од најзначајнијих привредних грана, захваљујући изградњи железница, улагању у речни саобраћај, развијању индустријске производње. Спољнотрговински биланс земље био је позитиван, али се 73% спољне трговине одвијало са Аустроугарском. Касније се тај проценат све више повећавао до Царинског рата.

УНУТРАШЊЕ ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ

Као што је већ поменуто, Србија је независност стекла у време либералне владе Јована Ристића. Кнез Милан се све више приближавао Аустроугарској. Најпре је уговорна изградња железнице Београд – Ниш са два крака, један од Ниша ка Врању, према Солуну, други, од Ниша ка Пироту, према Софији. Јован Ристић је због финансијских прилика хтео да одложи радове на железници, али на инсистирање Аустроугарске држава је преузела на себе изградњу железнице. Склопила је уговор и зајам са Генералном унијом, која би изводила радове, уз врло неповољне камате. План је био да се увођењем нових намета отплати дуг. Следеће што је Аустроугарска захтевала јесте склапање трговинског уговора. Србија би се обавезала да без договора с Аустроугарском неће склапати уговоре ни са једном другом земљом. Ристић није желео да потпише овај уговор, па је кнез Милан сменио либералну владу и поставио напредњачку владу Милана Пироћанца 1880. године. Због прихватања ових захтева, Аустроугарска је издејствовала Милану Обреновићу краљевску круну и Србија постаје Краљевина. Убрзо је Генерална унија пропала, па је посао поверен другом извођачу, уз још један неповољни уговор. Осуђиван је трговински уговор с Аустроугарском који је земљу учинио економски зависном од Аустроугарске. Радикалска опозиција је све јаче протествовала. Након доношења закона о слободи штампе и Закона о слободи збора и удруживања, 1881. године, Радикална странка је написала свој програм, критиковала све снажније власт у радикалском листу *Самоуправа*, а њени прваци су агитовали међу народом. Ишли су по селима и ширили свест сељака о томе како морају да учествују у политичком животу. Оснивали су месне одборе и стварали снажну страначку организацију. До тог времена, сељаци су гледали само своја посла, бојећи се власти. Уз помоћ сеоских првака, па и уз помоћ учитеља и свештеника који су им прилазили, радикали су придобили сељачке масе у борби за даљу демократизацију друштвено – политичког живота.

Либерали и напредњаци били су за очување постојећег стања у друштву. За њима су ишли крупни трговци и буржоазија и нису нашли упориште у масама. Вође су им биле важније од странака. Презриво су гледали на агитацију радикала међ сељацима. Једина разлика међу њима је била та, што су либерали били русофили, а напредњаци под утицајем краља Милана, уз Аустроугарску.

У борби с радикалном опозицијом, напредњаци доносе три закона:

Закон о кажњавању народних посланика за недолазак на скупштинске седнице високом новчаном казном од 1000 динара,

Закон о оснивању коњичке жандармерије која ће из окружних седишта крстари по селима и варошима и учвршћивати углед власти и Закон о војсци, усвојен 15. јануара 1883. године којим је укинута народна војска и који је био повод Тимочкој буни. Многи аутори су мишљења да је краљ Милан хтео овим законом да модернизује државу по узору на модерне државе које су увеле обавезну стајаћу војску, док су

радикали у Закону видели оруђе за разоружавање народа, укидање Устава и завођење личне диктатуре краља Милана.

Предизборна активност за изборе за Народну скупштину одвијала се у снажној борби владе и опозиције. Притисак власти био је огроман. Прогањани су опозиционари и притварани под различитим изговорима. Све је више личило на припрему за грађански рат, него за изборе за народну скупштину. Притисак власти није уродио плодом. На изборима 7. септембра 1883. године, одазив бирача био је масован. Радикали су на изборима однели велику победу над напредњацима, који ни са 40 владиних посланика нису успели да добију већину у скупштини.

Узроке овакве радикалне побуне, а уједно и узроке Тимочке буне треба тражити у непопуларним мерама владине политике: неправедан порески систем, разноврсни посредни порези, пренебрегавање народних захтева и потреба, самовоља и суровост полицијских власти и, као непосредан повод, Одлука о одузимању оружја од народа од 25. јуна 1883. године, која је била у складу са Законом о војсци од јануара месеца. Народно незадовољство је само расло те 1883. године.

Не можемо рећи да су радикали натерали народне масе у Тимочној крајини да дигну буну, али су на народно расположење потпуно утицали Пера Тодоровић и други који су заправо били следбеници и ученици Светозара Марковића. Поводом одлуке о одузимању оружја, Никола Пашић је у листу *Самоуправа* написао чланак о значају пушке за Србина: „Без пушке нема слободе“. Писао је како је народ извојевао слободу од туђих власти помоћу пушке, па би сада држава, да му узимајући пушку, узме и слободу. Из чланка се да закључити да Пашић није отворено позивао на буну, али био је против да народ преда оружје.

Напредњачка влада, поражена на изборима, поднела је оставку 20. септембра. За председника нове чиновничке владе, краљ Милан је поставио Николу Христића, одслуженог полицајца, који је учинио оно што је краљ Милан и очекивао. Распустио је Народну скупштину 23. септембра. Радикали су упозорили јавност да овај владин потез представља увод у укидање Устава и завођење апсолутизма.

У стану Косте Таушановића тог истог дана 23. септембра, одржан је тајни састанак Главног одбора Радикалне странке. Међу присутнима били су и будуће вође буне, Љуба Дидић из Сокобање и поп Маринко Ивковић из Бољевачког среза. Пера Тодоровић предложио је да се одмах организује генералштаб за руковођење борбом али је ствар остала на том предлогу. Касније су одржана још два састанка, 23. и 24. октобра и договорено је, упркос чињеници да је буна избила без њиховог знања, да је дужност страначких вођа да иду у народ и да му се ставе на располагање. Није било формалне одлуке главног одбора радикалне странке о дизању буне. Сви су остали да чекају развој догађаја, само је Никола Пашић 25. октобра прешао чамцем у Земун, а одатле на српско бугарску границу не би ли споља помогао устанике. Али било је касно, буна је већ била угушена. Неки аутори сматрају да је Пашић отишао, како би избегао хапшење.

ТОК И РАЗВОЈ ТИМОЧКЕ БУНЕ

Крајем септембра 1883. године већ су биле образоване Комисије за одузимање оружја од припадника прве и друге класе народне војске, сачињени спискови тих лица и кренуле су по Србији са радом. Према делу *Историја српског народа*, од групе еминентних историчара, Тимочка буна је почела у источној Србији 25. септембра у Бољевцу, када мештани неких села нису хтели да предају оружје Комисији. Комисија је из Бољевца прешла у Луково где је требало да одузме оружје од народних војника Кривога Вира, Јабланице и Лукова. Најпре су становници Кривога Вира одбили да предају оружје Комисији, а то исто учинили су становници Јабланице и Лукова. Покушај среског начелника Ђорђа Бранковића да похапси најгрлатије, завршио се неуспехом. Бранковић је о свему обавестио председника владе Николу Христића, који је наредио да се војска и чувари безбедности упуте у Криви Вир. На ове вести, краљ Милан је 21. октобра издао Указ о завођењу ванредног стања у црноморском округу, о успостављању Преког суда и именовању генерала Тихомира Николића за команданта, а мајора Љубомира Бариловића за комесара трупа за гушење побуне.

У Бољевцу је почело окупљање наоружаних народних маса устаника пред среским начелништвом из којег су побегли сви представници државне власти. Побуњеници, 22. октобра, узимају власт у своје руке.

На месту званом Столице 23. октобра успостављен је велики логор 2-3 хиљаде побуњеника бољевачког среза који су надзирали друмски пролаз преко Честобродице. Организован је и одред „Летећи коњићи“, млади и храбри људи који су вршили изненадне упаде на буном још незахваћене терене, позивајући народ на оружје. Вође и чланови овог одреда били су Добросав Петровић (син бољевачког свештеника Милије Петровића), Петар Антић и Живко Никодијевић. Буна се ширила. Побуњени народ водили су учитељи Тихомир Маринковић, Неша Магдић и Михаило Ступаревић, а свима њима на челу био је свештеник Маринко Ивковић, човек несумњивог угледа и моралне снаге, али без војничког васпитања. Поп Маринко и други прваци, веровали су да народ не треба да отпочне борбу са државном војском, него да јој се само испречи на путу и да ће војска, кад угледа народ, одустати од напада чиме ће се створити услови за преговоре.

После позива свештеника Маринка Ивковића, и након саветовања са Ацом Станојевићем из Књажевца, Љуба Дидић је 25. октобра подигао буну у Бањи (касније Сокобања). И у Бањи су збачени представници среских власти, а новоформљени Устанички одбор је преузео власт са Дидићем на челу. Устанички одреди заузели су пролаз код Бањске клисуре. Трупе државне војске, прикупљене у Параћину ради гушења буне, већ су се кретале према Бањи. Одред владиних трупа, под командом пуковника Хацића, стигао је 26. октобра ујутру у Бањску клисуру. Развила се вишечасовна борба у којој су побуњеници поражени. Истог дана побунио се Књажевац, а 27. октобра побунио се Зајечар. У Зајечару су побуњени сељаци заузели град, али без вођства, плана и организације, расули су се. Полицијске и војне власти су се прибрале, изашле на улице и почеле хапсити побуњенике.

На Честобродици побуњеници нису ништа предузимали. Напад државне војске на побуњенике, започет је 27. октобра ујутру. Побуњеници су кренули контранапад, али њихово застарело оружје, није могло да нанесе штету добро наоружаној владиној војсци. До поднева владине трупе овладале су Честобродицом.

У Књажевцу, одмах по збацивању државне власти 26. октобра, изабран је Устанички окружни извршни одбор под председништвом трговца Гавре Аничића и са Ацом Станојевићем на челу. Они су позвали народ на ред и поредак и са више организације спровели мобилизацију народне војске по селима. Владина војска напредовала је ка Књажевцу и наишла на побуњенике 30. октобра код Вратарнице. Побуњеници су потучени и 31. октобр, те владине трупе улазе у Књажевац.

У овом крају⁷ а и шире, и данас живи успомена на устанике и оне којима је оружје било светиња, а борба против апсолутизма и аутократије кнеза, касније краља Милана Обреновића, исходиште.

Академик пук. проф. Жељко В. Зиројевић

7 Црноречју - коментар уредника

Живомир Тасић

Дипломирани економиста, средњошколски професор у пензији, оснивач бољевачког Друштва за промоцију науке, културе и уметности "Источник", аутор многих етнографских изложби и два романа: "Ветрови заборава" и "Нема смрти за професора Драгина".

НАРОДНА ВОЈСКА ТИМОЧКЕ БУНЕ

(предања)

ОПРЕМА НАРОДНЕ ВОЈСКЕ

Народна војска је била „на свом руву и круву“, као и у време Првог српског устанка, односно сама себи је обезбеђивала одећу, храну и оружје.

Одећа је била искључиво домаће израде или се користило тзв. ваљано сукно, тј. обрађена вуна у воденицама *ваљавицама*. Само је Јабланица имала неколико таквих воденица; једна се налазила на Тимоку, друга на Луковском врелу, а чувена је била Боркова ваљавица испред овог села.

Због хладног времена и предстојеће зиме, побуњеници су носили и по два, три пара свињских опанака, такође домаће израде, пошто један пар није могао трајати дуже од десетак дана непрекидног ношења.

Народна војска је храну обезбеђивала на једноставан начин. Побуњеник је у ланено или платно од кучине, конопље (памучно је било ретко у употреби), стављао кукурузно, тј. пројино брашно и потом платно везивао у врећицу за каиш, тканицу или узицу, али са своје десне стране. Са супротне, леве стране, опет за струк, везивао би су тзв. *звоздењак*, тј. мали бакрач запремине 2 до 3 литра. Према прилици, качамак су кували једино током дана (ноћу би ватра откривала положаје).

Просечно, две трећине народних војника имало је ватрено, остали су користили различито хладно оружје - сабље, бајонете, пољопривредне алатке и сл. Ватрено оружје било је разнолико. Део побуњеника користио је једнометне пушке *тибодијевог система*, остали пушке каписларе, тзв. *спредуше* и старе кремењаче, затим кубуре или јефтеније револвере. Проблем са куршумима решаван је на тај начин што се од олова изливала шипка приближне дебљине калибра, затим се одсецала одговарајућа коцкица, отецали углови и тврдим храстовим дашчицама ваљало се такво парченце олова док не добије облик зрна. Мала прекорачења калибра скидана су ножићем.⁸

ЗАСТАВА

Траило Застранивић, син Првула Застранивића, истеран из је села Валакоња око 1850. године због сукоба са Валакоњцима око црквеног звона и тада се доселио у Савинац. Био је учесник Тимочке буне, вероватно као барјактар. Тврдио је да је носио побуњеничку заставу, а после угушења буне донео је кући само њен дрвени део.

Сећам се да сам се тиме играо као дечак.

Први Траилов комшија био је неки Ђорђевић, чији су потомци са истим презименом познати као Пирцови. Кажу да је био трубач у истој буни.

8 Сачувано предање у породици Градимира Граде Марковића (1946) из Јабланице.

Данас не могу да тврдим са сигурношћу да ли захвљујући Траилу или Ђорђевићу, али дрвени део побуњеничке заставе се, на крају, чувао у кући мог директног претка.⁹

Тај дрвени део заставе био је дуг око 2,5 до 2,7 метара и од глатке чамовине. На оба краја имао је два гвоздена дела. Први део изгледао је попут **каме, ножа или копља**, укупне дужине 30 до 35 цм. Други део, на супротном крају, такође имао је облик **бодежа**.

Овај први, у виду **каме**, опет је имао три дела: **насадни део** или **чунак**, ширине око 4 цм, дужине око 10-15 цм са рупом. Био је причвршћен за држаљу, тзв. циганским ексером. Други део, је био у облику **прстена** или **алке** дебљине 1 цм и ширине 3-3,5 цм. Трећи је заиста изгледао попут ножа, дужине око 20 цм, наоштрен са обе стране и широк око 4 до 5 цм.

Други гвоздени део у облику **бодежа** имао је исту ширину као и чунак каме - 4 цм, а био је дуг 7-10 цм, са рупом за ексер.

Почев од каме, првог гвозденог дела па наниже, у дрвени део, укуцано је више кратких циганских ексера са широком главом, а њихов врх није излазио са супротне стране. Испод главе, сећам се, видео сам остатке **црвеног платна**.

9 Живомир Тасић је разговарао са Светозаром Тозом Застранивићем (1936) из Савинца и направио белешку о томе 30.10.2016. године

10 Копија заставе радикалне странке чува се у Музеју Тимочке буне у Бољевцу

ВОЈНА КЊИЖИЦА

Захваљујући Влади Стевановићу из Бољевца, спашена је војна књижица пронађена у селу Врбовцу, некадашње власништво Видена Живадиновића из Врбовца, среза Бољевачког, округа Тимочког. Подаци су следећи:

Рођен: 11. 03.1863. године,

занимање: *тежак*,

писмен: *јесте*,

вере: *православне*,

у стални кадар уписан: је *01.07. или 01. 03. 1883. године*¹¹,

Исписат из кадра и преведен у резерву 20.11.1883.

До превода у резерву: *Коморџија за муницију са своја два вола и јармом за 3. део артиљеријског одељења дивизијске муницијске колоне редовне војске.*

Зборно место чете, батаљон, пука и дивизије: *Зајечар.*

Исписат из резерве и преведен у 1. позив народне војске 8. марта 1897. године.

Потпис Ил. Благојевић.

Како је буна почела 20. октобра по старом или 3. новембра по новом календару, са сигурношћу се може тврдити да је служио стајаћу војску у време Буне.¹²

11 Месец уписа није читко исписан али свакако се односи на период пре почетка Тимочке буне – прим.аутора

12 Војну књижицу Видена Живадиновића чува Живомир Тасић.

Бизан Живадиновић из Бр.,
доба, срес. Београд. окр. Шимон.

Наредба: 1, Кад предстоје већа војна вежбања, или мобилизација, војне власти могу сваком обвезнику забранити удаљавање, из места свога сталног становања;

2, Сваки војник, кад се позива на вежбу, дужан је да остави све послове и да што пре и без икаквог одлагања хита тамо где се зове. Собом да понесе, све оно што је у позиву наређено. Ко ову наредбу не изврши па свој изостанак не оправда, казниће се за непослушност, или вежбом два пут онолико дана, колико је изостао. За време вежбе ради казне ови обвезници издржавају се о свом трошку.

Јелена Милосављевић

Основну и средњу школу завршила је у родном Књажевцу. Филозофски факултет, одсек историја - завршила у Нишу. Живи и ради у Бољевцу. Наставила је стручно усавршавање уписавши докторске студије 2022. године у Крагујевцу. Научни чланак "Народна скупштина у очима јавности - снаге и слабости" објавила је у научном листу "Политикологија" Универзитета "Унион Никола Тесла", бр. 3/2023.

УСПОСТАВЉАЊЕ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА УСТАВОМ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

ИЗ 1888. ГОДИНЕ

Демократизација политичког живота у Србији 1880. и 1881. године, доласком напредњачке странке на власт, јако је утицала на оживљавање делатности политичких странака. Томе је у великој мери допринело доношење Закона о слободи штампе и Закона о зборовима и удружењима из 1881. године. Ови закони су омогућили бољу организацију и реорганизацију странака, што су најбоље искористили радикали окупљени око Пере Тодоровића и Николе Пашића и социјалисти из круга Светозара Марковића који су одмах почели са издавањем бројних штампаних листова, а радикали и са интензивном агитацијом међу сељачким масама. Либерали и напредњаци штампали су своје листове, али нису успели да се снађу у политичкој агитацији за придобијање ширих народних маса.

Иако су увиђали потребу јаче страначке организације, либерали су 1881. године основали Дружину за потпомагање српске књижевности и покренули политички лист „Српска независност“. Либералне вође Јован Ристић, Стевча Михаиловић, Јеврем Грујић и други били су искусни државници и политичари, стога им се политичка агитација међу широке народне масе чинила неприличном. Презриво су гледали на агитовње радикала међу сељацима, сматрајући их недостојним положаја озбиљних државника. У свом политичком програму, у унутрашњој политици залагали су се за ограничен парламентаризам, снажну извршну власт и моћан полицијско бирократски апарат. Заштитити тековине које је Србија до сада изградила и унапређивати и развијати уставом и законом гарантоване слободе у складу са друштвеним развојем. Скупштину је требало појачати у погледу стручности, увести обавезан систем образовања, улагати у домаћу радиност у циљу подизања народне привреде, увести штедњу у државне финансије. У спољној политици, либерали су се окренули Русији у покушају да српске земље на Балканском полуострву уједине у природним етнографским границама. Либерали су имали присталица међу трговцима и крупном буржоазијом. Организована као акционарско друштво, либерална странка је до краја 1881. године, имала 190 улагача, међу кјима Ђорђе Вајферт, Јован Бошковић и многи други.

Напредњачка странка, односно Српска напредна странка, основана је у јануару 1881. године. Своје политичке погледе напредњаци су износили у листу „Видело“ који је почео да се штампа, као опозициони лист 1879. године. Напредњаци, како то Слободан Јовановић истиче, нису имали вођу - на њиховом челу стајао је један „квартет“: Пироћанац, Гарашанин, Мијатовић, Новаковић - ниједан вођа у правом смислу, а сваки кандидат за вођу. Међу самим напредњацима није било слоге. На једној страни били су Пироћанац и Новаковић, а на другој Гарашанин и Мијатовић.

Године 1883. напредњаци модификују своја програмска начела. Те године, у свом пројекту нацрта устава, одустају од широке општинске самоуправе и увођења широких народних маса у одлучивању. Предлажу увођење дводомног народног

представништва. Постају права династичка странка која се залаже за очување постојећег поретка. Грађане су према имовинској снази поделили у три категорије: прва категорија су најимућнији, који плаћају годишњи порез преко 50 динара, друга категорија грађана плаћа порез од 30 до 50 динара годишње, а трећа категорија до 30 динара или га не плаћа. Ова последња категорија остала би без гласачког права, а прва категорија грађана бирала би представнике за горњи дом.

У погледима на унутрашњу политику, постоји сличност између напредњака и либерала, с том разликом, што су либерали били мање везани за династију и мање подложни утицају владара. У организацијама самих странака, вође су биле битније од странке. У спољној политици либерали су у свом русофилству били далековидији од напредњака који су се ставили у службу Аустроугарске монархије чији су интереси, на дуже посматрано, били супротни интересима Србије.

Статут Радикалне странке усвојен је на самом почетку 1881. године и то је прва формално основана политичка странка. Радикали су основали главни одбор у Београду и стали оснивати месне одборе широм Србије. Радикалски прваци су ишли међу сељачке масе и агитовали да приволе сељаке за свој програм и учлане их у странку. У почетку су сељаци тешко приступали странци, бојећи се одмазде политичких власти. Међу сељацима је владало уверење да се власт слуша, а свако иступање против власти сматрало се кривицом. Радикали су успели да промене мишљење сељака. Оверили су своје програме и статуте код срезких власти и показивали их сељацима који су стекли уверење да су им радикали издејствовали право на окупљање и политичко мишљење. Две најзначајније личности међу радикалима били су Пера Тодоровић, идеолог радикалне странке и Никола Пашић, вођа радикала у Народној скупштини. Ипак радикалима је страначка организација била битнија од самих вођа и то је био један од разлога што су придобили широке народне масе. У свом агитовању ослањали су се на прваке по селима, учитеље, па и свештенике. Радикали су се издвојили из групе социјалиста окупљене око Светозара Марковића, зато је и програм радикала рађен по узору на програм социјалиста, само су радикали изоставили економске мере – друштвено власништво над земљом, које сељаци нису разумевали, али задржали су политичке мере, а то су народна сувереност изражена кроз Народну скупштину и општинска, односно среска самоуправа. Радикали су преображај друштва водили у правцу грађанске демократије, уз опште право гласа и премоћ Народне скупштине над извршном влашћу. У складу са овим принципима израдили су свој нацрт устава 1883. године. Програм Радикалне странке у делу спољне политике, истицао је ослобођење и уједињење још неослобођених делова српског народа, стварање једног савеза балканских народа, успостављање добрих односа са Бугарском, како би се отворило још једно тржиште за српске производе. Били су за сарадњу са Русијом, како би смањили притисак Аустроугарке на Србију. Из политичке борбе Радикалне странке настале су две најважније политичке тековине 80-их година 19. века: прва је завођење парламентарне монархије и потврђивање грађанских права и слобода, а друга је буђење широких народних маса, посебно сељаштва, у даљој борби за учвршћивње парламентаризма.

Однос политичких снага био је пресудан за извођење уставне реформе. После слома Тимочке буне 1883. године, краљ Милан, изашавши као победник, разрачунао се са радикалном опозицијом. Напредњачка струја у влади, блиска краљу, одустала је од уставне реформе. После Тимочке буне опозиција је ућуткана. Победа краља Милана и напредњака није била дугог века. Рат с Бугарском и пораз Срба на Сливници, јако је пољуљао положај краља и напредњачке владе. Краљ је размишљао о одласку с престола. Опет је у јавности ојачала струја која је била за промену Устава.

Нашавши се у тешкој ситуацији, краљ Милан је помиловао радикале 1886. године, у намери да створи споразум радикала и напредњака како би себи обезбедио сигурну владавину. Радикална странка је одбила споразум и изјаснила се за промену устава. Долази до оживљавања делатности и наглог снажења радикалне странке. Уместо споразума радикала и напредњака, створен је споразум између либерала и радикала у коме се предвиђа промена устава.

Године 1887. сукоб између краља и краљице долази до усијања. Овај сукоб снажно је утицао на развој политичке ситуације и уставно питање. Поред личних неслагања, сукоб краља и краљице имао је и политички карактер. Краљица Наталија била је русофил и снажно против краљеве аустрофилске политике. На питању њиховог сукоба пала је напредњачка влада Милутина Гарашанина. Гарашанинову владу заменила је коалициона влада либерала и радикала са Ристићем на челу и радикалском већином у Скупштини. Због сукоба међу коалиционим партнерима краљ Милан је ову владу заменио радикалском владом Саве Грујића. Сменио је и Грујићеву владу која му није одговарала због повратка краљице Наталије у Србију. Саставио је нестраначку владу Николе Христића.

Половином 1888. године, краљ Милан је био свестан да не може да влада на дотадашњи начин. Морао је сину да обезбеди престо. Једини начин да поврати углед и омогући сину даљу владавину, био је да се помири са радикалима који су били главна политичка снага у земљи, смири страсти међу завађеним политичким странкама и пристане на доношење устава. Узео је на себе иницијативу за доношење устава, како би избегао јавно признање да су радикали својом борбом издејствовали нови устав. Насупрот једном броју аутора који краљу Милану приписују највећу заслугу за доношење Устава из 1888. године, већина аутора највеће заслуге приписује радикалима.

Иницијативу за промену устава покренуо је Краљ Милан према члану 131. важећег Намесничког устава. Прокламацијом од 14. октобра 1888. године, расписао је изборе за Велику народну скупштину који су заказани за 20. новембар, а њен сазив за 1. децембар. Избори за Велику народну скупштину спроведени су по изборном закону из 1870. године по коме је бирачко право имао сваки српски грађанин старији од 21 године, који је плаћао 15 динара годишњег пореза. За надгледање избора краљ је формирао специјалне краљевске надзорне комисије које су биле састављене од три члана – свака партија делегирала је по једног. Чланови комисије пратили су изборни процес, отклонили притисак власти и омогућили да се избори одрже у складу са Законом.

За израду устава, формиран је Уставотворни одбор, којим је председавао краљ Милан, а потпредседници су били представници све три политичке странке, Јован Ристић, Сава Грујић и Милутин Гарашанин, као и још 12 секретара, представника свих политичких странака. Као председавајући, краљ Милан је показао изузетну вештну: у кључним ситуацијама изналазио је компромисе и није дозволио да задатак Уставотворног одбора не буде изведе до краја. Прву седницу Уставотворног одбора отворио је краљ 22. октобра 1888. године. У својој беседи будући устав назвао је „двостраним уговором између Круне и народа“. Краљ је захтевао да седнице Одбора буду тајне и да се о раду Одбора ништа не износи у јавност, а члановима Одбора била је загарантована слобода говора. На овој седници формиран је и Ужи одбор за израду устава. Ужи одбор завршио је са радом 24. новембра, а рад Уставотворног одбора настављен је у пленуму који је трајао до 19. децембра 1888. године.

Идеја краља Милана о уставу као двостраном уговору, преведена на ондашњи политички језик, значи да Радикална странка не може да наметне круни своје погледе, него мора с њом да се погађа. Краљ Милан је увидео неизбежност парламентарне владавине на којој ће бити заснован нови устав. Идеолошко стварање парламентаризма започели су либерали 1858. године, а наставили радикали осамдесетих година 19. века развијајући парламентаризам конвентског типа. Нови облик тога стварања дао је радикални првак и правни писац Милован Ћ. Миловановић, одбацујући конвентску владу и враћајући се на енглески и белгијски пример, приближавајући се тиме либералној идеологији. У уставним питањима, најближи сарадник краљу био је секретар Уставотворног одбора, управо поменути, Милован Ћ. Миловановић. Његов утицај на израду устава био је несумњиво значајан, јер је он био стварно спона између краља Милана и идеја које су владале у Радикалној странци.

За успостављање парламентаризма било је важно уставом регулисати: одговорност министара, једнодомно народно представништво и слободан избор народних представника, локалну самоуправу и административну поделу државе, политичка и грађанска права, поделу власти – равноправност краља и скупштине у законодавству, право контроле народног представништва над радом владе, буџетско право народног представништва.

Разлоге за доношење новог устава и постанак парламентарне владавине треба пре свега тражити у првим покушајима да се у нас успостави министарска одговорност. Намесничким уставом је била успостављена министарска одговорност за кривична дела пред судом. Требало је успоставити и политичку одговорност министара пред народним представништвом, која би за последицу имала изгласавање неповерња министрима од стране народног представништва, ако њихов рад није у складу са политиком већине. Не можемо говорити о постојању парламентаризма, уколико не постоји политичка одговорност владе пред парламентом, јер влада постоји само док ужива поверење парламента. Нови устав потпуно је регулисо одговорност министара. Одлучено је да министарска одговорност траје четири године како би новоизабрано представништво могло да разматра о делима министара у мандатном периоду.

На седницама Ужег одбора велика расправа се водила о томе да ли народно представништво треба да буде састављено од једног или два дома. Напредњаци су предложили дводомни систем, истичући као разлоге: увођење интелигенције у народно представништво, чување умерености и устава и спречавање пренагљености у случају једног дома. Радикали су се залагали за један дом условљавајући тиме свој пристанак на сам устав. Горњи дом је могао смањити моћ радикалне скупштине и био би сметња радикалној владавини. Либерали су се изразили за једнодомно народно представништво уз захтев да се обезбеди улазак интелигенције у његов састав. И сам краљ Милан подржао је радикале и изразио се у прилог једнодомног народног представништва које је било претпоставка новог устава. Краљ је итекако био свестан да радикали од једнодомног представништва не би одустали, а без њиховог пристанка и учешћа, нема устава. Зато је донет компромисан предлог: уместо успостављања горњег дома и владиних посланика, успоставио би се један дом са квалификованим посланицима које народ бира у складу с општим изборним условима. За спречавање пренагљености једног дома предложено је да се „сваки законски предлог“, осим буџета, има упутити Државном савету на проучавање. Поред тога, Скупштина се дели на секције које образују одборе за претрес законских предлога. Сваки члан се претреса посебно, а онда се о законском предлогу у целости одлучује. О сваком предлогу закона мора се гласити у два заседања Скупштине у року од најмање пет дана имеђу заседања, како би предлог био усвојен.

Сачувана је и установа Државног савета чији је задатак да прегледа законске предлоге са правног и техничког, али не и политичког гледишта. У његов састав улазе чланови који су навршили 35 година живота и свршили факултет у земљи и иностранству. Као основна функција дата му је функција административног суда, чија су решења имала обавезну снагу за министре.

Жуистра расправа водила се по питању посредних или непосредних избора, по питању јавног или тајног гласања и питању општег права гласа. Радикали су се изјаснили за непосредне изборе и јавно гласање. Уз добро организоване масе које су их пратиле, успели су да надјачају притисак власти и освоје победу на изборима. Притисак власти, тада им није био препрека. Либерали и напредњаци залагали су се за тајно гласање, а одлучну подршку дао им је краљ Милан, уз образложење да тајност избора штити гласаче од притиска. Тајност и непосредност гласања били су услов слободе избора. Није прошао ни предлог радикала о општем праву гласа. Пихваћен је предлог напредњака да бирачко право имају лица која су напунила 21 годину живота, уз бирачки цензус од 15 динара непосредног пореза држави, уз уступак радикалима да задругари добију бирачко право, ма колико плаћали непосредни порез. Против давања бирачког права војсци и официрима одлучно је стао краљ Милан. Они морају да буду верни држави, да напредују захваљујући служби и не буду зависни од политичких партија.

О изборном систему водила се велика расправа међу члановима Ужег одбора. Ужи одбор прихватио је предлог Јована Ристића да се посланици бирају по систему сразмерног представништва. У свакој изборној јединици посланици ће се бирати по

кандидатским листама на којој су истакнути кандидати одређене политичке странке. На сваких 4500 пореских глава бира се један посланик, а вишак од још 3000 пореских глава омогућавао је још једног посланика истом округу. Варош Београд бира четири посланика, Ниш и Крагујевац по два, док је 21 варошица има да бира по једног посланика. На инсистирање краља Милана, сеоска општина Добриње, ужички крај и село Таково, руднички округ, бирали су по једног посланика. Упркос противљењу радикала, усвојен је пропорционални изборни систем који је омогућио улазак мањине у народно представништво, али је прихваћен предлог радикала да се пропорционални изборни систем регулише уставом начелно, а да се разради изборним законом. У замену за једнодомно представништво радикали су пристали на пропорционални изборни систем и квалификоване посланике.

У административном погледу у предлог устава ушла је подела земље на 15 округа, даље се дели на срезове и општине. Поделом се желела сузбити центарализација и створити јачи културни центри који би били самоуправни у извесним пословима. Предложена је општинска и окружна самоуправа што је био један од основних захтева радикала. Општински самоуправни органи били су: општински суд, општински одбор и општински збор. У окрузима, поред органа државне власти установљени су ови самоуправни органи: окружне скупштине и окружни одбори. Задатак ових самоуправних органа је био унапређење живота у окрузима и општинама (унапређење просветних, привредних, саобраћајних и финансијских интереса) и ублажавање централизма. Ослобођење народних посланика од локалних проблема који би били препуштени локалним самоуправама, омогућило би њихово посвећивање општим пословима важним за целу државу.

Предлог устава увео је и Народну скупштину, као представничко тело народа и Велику народну скупштину којој је дата уставотворна власт. Законодавну власт делили су краљ и Народна скупштина и били у њој равноправни. Извршну власт вршио је Краљ заједно са министрима.

Установљена су и гарантована људска и грађанска права и слободе која ограничавају државну власт и постављају јој границе. Отуда људска права представљају брану од апсолутне и неодговорне, ничим ограничене власти. Предлог устава обухватио је лична, политичка, социјална и културна грађанска права и она су садржана у другом делу предлога устава под називом „Уставна права српских грађана“. Овим делом обухваћена су следећа права: једнакост пред законом, слобода личности, слобода од самовоље власти, право на школовање, слобода мисли, штампе, збора и договора, удруживања.

Предлогом устава регулисана су сва лична и политичка права. Лична слобода је загарантована, нико није могао одговорати, осим у случајевима које је закон предвидео, нити је могао бити затворен без писменог решења истражног судије. И кривцима ухваћеним на делу мора се издати решење о притвору. Никоме се не може судити без саслушања и свако има право на браниоца. Српски грађани не могу се прогонити из земље, а протеривање из једног у друго место могуће је само у

случајевима предвиђеним законом. Неповредивост стана је загарантована и прописан начин вршења претреса. Велика расправа вођена је око предлога радикала за укидање смртне казне за политичке кривце. Укидање казне за политичке кривце ипак је ушло у предлог Уставотворног одбора. Смртна казна је остала у случају извршења или покушаја извршења атентата на Краља и чланове династије, где је уз политичку кривицу учињено још неко дело кажњиво смрћу. Ове одредбе су онемогућиле преке судове и олако ограничавање грађанских права. Предлог устава темељито је разрадио личне и политичке слободе и права грађана, због недовољно развијене друштвене свести, како их не би оставио на „милост и немилост“ законима.

Предлог Устава упућен је Великој народној скупштини. Велика народна скупштина је на другом редовном заседању усвојила Устав. Усвојен је великом већином 498 посланика *за*, 75 *против* и 3 *уздржана*. Устав је потврђен од стране краља Милана на трећем редовном заседању Велике народне скупштине 22. децембра 1888. године. Устав из 1888. године зове се још и Радикалски устав.

На основу излагања о начину и поступку рада Уставотворног одбора у процесу стварања Устава из 1888. године, можемо закључити да је учешће владара у изради устава огромно, и то баш у изради Устава којим се успоставља парламентаризам, чиме се власт владара ограничава, пре свега, парламентом са којом дели законодавну власт. Јасно је да су услови за доноше Устава били потпуно сазрели, али без пристанка краља он не би био донет. Може се исказати велика заслуга краљу Милану што је успео да смири сукобе између политичких странака и што је успео да их окупи и усмери ефикасном раду, те је у релативно кратком року завршен рад и усвојен један од најмодернијих устава у Европи. Сав рад на доношењу Устава обављен је у Уставотворном одбору, који је био вануставно тело које је оформио краљ, док је у Великој народној скупштини претрес предлога трајао један дан.

Радикалски устав је производ реалних друштвених, економских и политичких снага у Србији која, у то време, није била буржоаска држава са снажно изграђеним буржоаским привредним и друштвеним институцијама. Из тог разлога, иако је успостављен парламентаризам са јасном и прецизном поделом власти и прецизно утврђеним грађанским и политичким правима, задржана је и снажна монархијска власт са остацима снажне управне власти и бирократије. То не умањује чињеницу да је политички систем Србије изграђен на начелима парламентаризма и демократије. Зато се можемо сложити са тврдњом Слободана Јовановића да „доба парламентаризма“ у Србији, почиње доношења Устава 1888. године.

Устав из 1888. године означава победу грађанских демократских начела, за која се народ борио од почетка 19. века. Борба за ова начела добила је вид борбе између владара и народа. То је у почетку била стихијска борба која се испољавала у виду народних побуна. Ова борба свој пун израз добија формирањем политичких партија, стварањем њихових програма и идеологија и организовањем народних маса. Радикална странка је својом агитацијом, пре свега међу најбројнијим сеоским становништвом, успела да организује народ и уведе га у борбу за стварање снажне Народне скупштине

и завођење парламентаризма. Устав из 1888. године био је завршна тачка борбе између краља Милана и радикала која је решена компромисом.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.11)"1883"(082)
316.75(497.11)"1883/2023"

140 година од Тимочке буне: 1883-2023. / [уредница Зорица Масловарић]. - Бољевац :
Јавна библиотека, 2023 (Зајечар : Нарру). - 38 стр. ; 24 cm

Кор. насл. - "Зборник радова учесника панел дискусије Друштвено историјски значај
Тимочке буне одржане 19. октобра 2023. године у Јавној библиотеци "Бољевац" поводом
обележавања јубиларне 140 године од Тимочке буне" --> стр. 3. - Напомене и
библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-911855-2-7

а) Тимочка буна 1883 -- Култура сећања -- 1883-2023

COBISS.SR-ID 129783817

Организатори:

Културно-образовни центар
Бољевац
Јавна библиотека Бољевац
Месна заједница Криви Вир

Покровитељ:
Општина Бољевац

Тимочка буна 1883-2023.

Организатори
прославе јубилеја

ПОЗИВАЈУ ВАС

да присуствујете програмима
којима се обележава
140 година
од избијања Тимочке буне

ПРОГРАМ

19. октобар 2023.
Бољевац

- 18.30 - Пројекција промо-филма *Тимочка буна*
(аутор Јаворка Гојковић)
Промоција репринт издања: *Тимочка односно Црногорска буна* Милана Божиновића
(о издању говоре: аутор предговора Јелена Илић, историчар и кустос Народног музеја у Зајечару и др Дејан Крстић, етнолог и антрополог)
- 19.00 - Панел-дискусија на тему *Друштвено-историјски значај Тимочке буне*
(учесници: Јелена Илић, кустос Народног музеја у Зајечару, академик Жељко В. Зиројевић, проф. историјских наука, Живомир Тасић, колекционар и путописац)
Сала КОЦ-а

20. октобар 2023.
Бољевац

- 19.00 - *Србија у буну и песми*
(Програм колажног типа ауторке Драгана Драготић, кустоса и историчара уметности)
Музеј Тимочке буне
- 20.00 - *Тимочка буна*
(пројекција играног филма из 1983. године, редитеља Жике Митровића)
Сала КОЦ-а

25. октобар 2023.
Криви Вир

- 18.00 - Изложба фотографија
(приредио: Драгана Драготић и Живомир Тасић)
- 18.30 - Културно-уметнички програм поводом 140 година од Тимочке буне
(КУД *Пливско врело* - Илано)
Сала Дома културе